

Valdis Dombrovskis

Eiropas un Latvijas ekonomiskās attīstības perspektīvas Covid-19 pēckrīzes periodā un Eiropas finansējuma sniegtās iespējas

Covid-19 pandēmija jau ir prasījusi 3,7 miljonu cilvēku dzīvību visā pasaulē, oficiāli ir apstiprināti vairāk nekā 160 miljoni saslimšanas gadījumu.¹ Pandēmija ir dziļi satricinājusi pasaules un Eiropas ekonomisko un sociālo iekārtu. Tā ir uzrādījusi Eiropas Savienības (ES) vājās vietas, bet arī izcēlusi tai piemītošās stiprās puses. Eiropas Savienībā pandēmija ir izraisījusi arī dziļu ekonomisko krīzi, ka arī sasinājusi sociālo un ekonomisko nevienlīdzību. Īstermiņā, īstenojot apjomīgus atbalsta pasākumus, ir izdevies ierobežot ekonomikas kritumu un bezdarba pieaugumu.² Tomēr joprojām ir cieši jāseko līdzi ekonomikas tendencēm, nepieciešamības gadījumā sniedzot atbalstu, lai izvairītos no daudzu uzņēmumu maksātnespējas un attiecīgi augstāka bezdarba līmeņa un lielākas sociālās nevienlīdzības gan Latvijā, gan Eiropā.

Pētījuma mērķis ir sniegt ieskatu, kā Covid-19 krīze ir ietekmējusi Eiropas un Latvijas ekonomiku, Eiropas Savienības īstenotos atbildes pasākumus un to nodrošināšanai izveidoto finanšu ietvaru. Tāpat šajā publikācijā analizēts, kā Eiropas Savienības izveidotos finanšu instrumentus izmantot Latvijas tautsaimniecības potenciāla kāpināšanai un konkurētspējas veicināšanai pēckrīzes periodā.

Covid-19 pandēmijas kopējo ietekmi uz pasaules, Eiropas un Latvijas ekonomiku šobrīd prognozēt vēl ir sarežģīti. To ietekmēs vairāku

¹ WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. Pieejams: <https://covid19.who.int/> [skatīts 14.05.2021.]

² Commission Communication. One year since the outbreak of COVID-19: fiscal policy response. Brussels, March, 2021.

faktoru kopums – kā galvenos var minēt vakcinēšanas kampaņu efektivitāti pandēmijas pārvarēšanā, valdību noteikto ierobežojumu atcelšanas vai atvieglošanas tempu un uzņēmumu un mājsaimniecību reakciju uz tiem. Sākumā īss ieskats par to, kā pasaules, Eiropas un Latvijas ekonomika ir reaģējusi uz Covid-19 krīzi līdz šim.

1. Makroekonomiskā situācija krīzes ietekmē

Par atskaites punktu var ņemt 2020. gada janvāri, kad parādījās pirmā informācija par jaunā Covid-19 vīrusa nopietnību Ķīnas provincē Uhaņā. Galvenie faktori, kas negatīvi ietekmēja pasaules ekonomiku, ir saistībā ar pandēmiju ieviestie ierobežojumi un lielā nenoteiktība. Šo faktoru ietekmes dēļ cieta pirmām kārtām globālais patēriņš, investīcijas un tirdzniecība.

Saskaņā ar Eiropas Komisijas 2021. gada pavasara ekonomisko prognozi³ pasaules IKP (izņemot ES) 2020. gadā saruka par 2,9%, bet 2021. gadā pieaugs par 5,9%. Eiropas Savienības ekonomikā 2020. gadā bija 6,1% kritums, bet 2021. gadā sagaidāms pieaugums par 4,2%.

1. attēls. 2021. gada pavasara ekonomiskā prognoze

Pārskats – 2021. gada pavasara ekonomiskā prognoze												
	Reālā IKP pieaugums						Inflācija					
	2021. gada pavasara prognoze			2021. gada ziemas prognoze			2021. gada pavasara prognoze			2021. gada ziemas prognoze		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Eirozona	-6,6	4,3	4,4	-6,8	3,8	3,8	0,3	1,7	1,3	0,3	1,4	1,3
ES	-6,1	4,2	4,4	-6,3	3,7	3,9	0,7	1,9	1,5	0,7	1,5	1,5

Tiek prognozēts, ka Eiropas Savienības ekonomika pirmskrīzes līmeni sasniegs 2022. gada vidū. Tas ir agrāk, nekā tika prognozēts iepriekš, lielā mērā pateicoties apjomīgiem ekonomikas stimulēšanas pasākumiem. Tomēr ES dalībvalstīs izaugsmes tempi būtiski atšķirsies. Dažas dalībvalstis no pandēmijas ir cietušas vairāk, un tās ietekmi izjutīs ilgstošāk, īpaši tās, kuru ekonomika ir vairāk atkarīga no cietušiem sektoriem, piemēram, tūrisma. Tādējādi atsevišķas

³ European Economic Forecast. Spring 2021, Brussels, May, 2021.

dalībvalstīs piedzīvos ekonomikas atgriešanos pirmspandēmijas līmenī jau 2021. gada beigās vai 2022. gada sākumā, bet citās šis process būs ilgāks.

Nākotnes prognozes ir saistītas ar pozitīviem un negatīviem faktoriem. Pie negatīviem faktoriem pieskaitāms apstāklis, ka 2020. gada rudenī epidemioloģiskā situācija Eiropā atkal pasliktinājās. Sākās pandēmijas otrais vilnis ar to saistītajiem ierobežojumiem, kam ir spēcīga negatīva ietekme uz ekonomiku. Vīrusa mutāciju dēļ arī Eiropā ir sākuši izplatīties jauni, pēc epidemiologu vērtējuma – arī daudz lipīgāki, vīrusa paveidi.

Pie pozitīviem faktoriem savukārt var minēt vakcīnu pieejamību agrāk, nekā bija paredzēts. 2020. gada pašā nogalē visās Eiropas Savienības dalībvalstīs tika sākta vakcinēšanas kampaņa, kas ļaus pakāpeniski samazināt vīrusa izplatību. Vēl 2020. gada vidū vakcīnu pieejamība tika prognozēta ne ātrāk kā 2021. gada pavasarī. Tomēr arī šeit jāņem vērā risks, ka vakcinēšanās kampaņas var kavēties gan nepietiekama vakcīnu apjoma dēļ, gan problēmu dēļ vakcinēšanas kampaņu organizēšanā, gan zināmas daļas iedzīvotāju nevēlēšanās vakcinēties dēļ.

Vienlaikus pie pozitīviem faktoriem jāmin tas, ka Eiropas Savienības līmenī ir izdevies ātri vienoties par apjomīgiem ekonomikas stimulēšanas pasākumiem. Tas attiecas gan uz krīzes periodu, gan ekonomikas atlabšanas fāzi. 2020. gada jūlijā Eiropas Savienības Padome vienojās par ES nākamo daudzgadu budžetu un Eiropas ekonomikas atjaunošanas plānu – *NextGenerationEU*. Decembrī tika panākta arī politiskā vienošanās ar Eiropas Parlamentu. Minētie instrumenti rada stabilu finanšu ietvaru un ir svarīgs priekšnosacījums ātrai un sekmīgai krīzes pārvarēšanai.

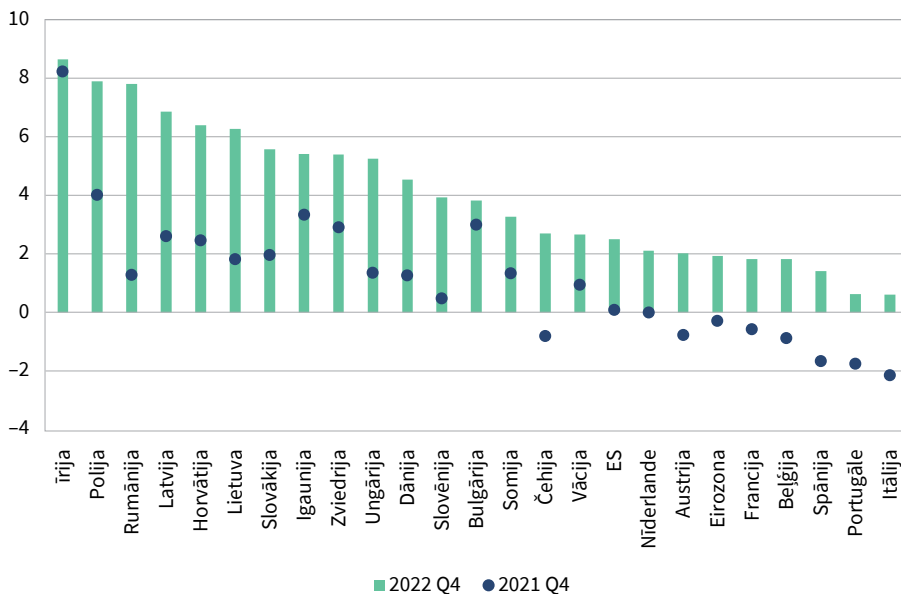
Visbeidzot – 2020. gada decembrī Eiropas Komisija panāca vienošanos par turpmāko sadarbību starp Eiropas Savienību un Apvienoto Karalisti – ES un Apvienotās Karalistes Tirdzniecības un sadarbības nolīgumu, kas būtiski samazina ar *Brexit* saistīto negatīvo ietekmi uz ekonomiku.

2. Ekonomiskā situācija Latvijā

Covid-19 pandēmijas un noteikto ierobežojumu dēļ 2020. gada otrajā ceturksnī Latvijas ekonomikas kritums bija gandrīz 9% salīdzinājumā ar iepriekšējā gada attiecīgo periodu. Pēc ierobežojumu atvieglošanas gada otrajā pusē ekonomika strauji atkopās, un trešajā ceturksnī IKP kritums bija tikai 2,8%, ceturtajā ceturksnī – 1,5%.⁴ Kopumā 2020. gadā Latvijas ekonomikas kritums nebija tik

⁴ Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: www.csb.gov.lv

2. attēls. Dalībvalstu IKP salīdzinājumā ar 2019. gada 4. ceturksni

straujš, kā sākotnēji prognozēts – tikai 3,6% salīdzinājumā ar rudenī prognozētajiem 5,5%⁵ un pavasarī prognozētajiem 7%⁶.

Tomēr saistībā ar pandēmijas otro vilni rudenī tika ieviesti stingrāki ierobežojumi, kuri nobremzēja ekonomikas atlabšanas procesu. Var prognozēt, ka, turpinoties ierobežojošajiem pasākumiem, 2021. gada pirmajā pusē ekonomikas atkopšanās joprojām būs lēna. Tomēr, ja valsti sāktā vakcinācijas kampaņa noritēs atbilstoši plānam, ekonomikas atlabšanas process ievērojami paātrināsies gada otrajā pusē. Saskaņā ar Eiropas Komisijas 2021. gada pavasara ekonomisko prognozi 2021. gadā Latvijas IKP pieaugs par 3,5%, kur galveno pienesumu dos privātā patēriņa atkopšanās un eksports. Papildu stimulu ekonomikai sniegs Ekonomikas Atveseļošanas un noturības mehānisma ietvaros paredzētais atbalsts.

2020. gadā privātais patēriņš un eksports saruka par attiecīgi 10,0% un 2,7%.⁷ Eksporta samazinājumu noteica milzīgs pakalpojumu eksporta kritums, bet preču eksports pat nedaudz pieauga. Arī investīciju sniegums bija ievērojami labāks, nekā sākotnēji prognozēts.

⁵ European Economic Forecast. Autumn 2020, Brussels, November, 2020.

⁶ European Economic Forecast. Spring 2020, Brussels, April, 2020.

⁷ Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: www.csb.gov.lv

Vērtējot atsevišķas nozares, krīzes ietekme ir nevienmērīga, vairāk skarot, piemēram, tūrisma, viesmīlības, sabiedriskās ēdināšanas, transporta, jo īpaši aviotransporta, nozares. Būtiski ir cietušas arī kultūras un izklaides pasākumu jomas. Šīm nozarēm ir īpaši svarīga ierobežojumu ātrāka atcelšana un valsts atbalsts līdz tam.

Vienlaikus krīze vairākām nozarēm ir sniegusi straujākas izaugsmes iespējas. Ir būtiski pieaugusi digitālās ekonomikas loma: e-komercija, digitālā infrastruktūra un tiešsaistes platformas. Krīze ir paātrinājusi jau esošo tendenci, proti, digitālās ekonomikas, tirdzniecības un pakalpojumu attīstību.

Valsts budžeta izdevumi turpināja pieaugt, galvenokārt saistībā ar atbalsta pasākumiem pandēmijas pārvarēšanā. Vispārējā valdības budžeta izdevumi 2020. gadā pieauga par 12,1% salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu. Kopumā valdības lēmumi 2020. gadā nodrošināja tautsaimniecībai atbalstu 4,5% apmērā no IKP, bet 2021. gadā tiek īstenoti vēl apjomīgāki ekonomikas stimulēšanas pasākumi.⁸

Nodarbinātības rādītāji uzrāda mazāku kritumu, nekā sākotnēji prognozēts. Arī tas lielā mērā ir saistīts ar valsts īstenotajiem nodarbinātības un ienākumu atbalsta pasākumiem.

Kopumā Latvijas ekonomikas kritums 2020. gadā bija lēnāks nekā vidēji ES, bet straujāks nekā pārējās Baltijas valstīs (–0,9% Lietuvā un –2,9% Igaunijā). Tas, iespējams, ir saistīts ar mazāk dāsniem atbalsta pasākumiem un ekonomikas struktūras ietekmi. Piemēram, aviācijas nozares īpatsvars pārējo Baltijas valstu ekonomikā ir mazāks. Savukārt 2021. gadā Latvijas ekonomikai tiek prognozēta straujākā izaugsme starp Baltijas valstīm – Latvijā prognozēts 3,5% IKP pieaugums, kamēr Igaunijā un Lietuvā attiecīgi 2,8% un 2,9% pieaugums.⁹

3. Covid-19 krīzes salīdzinājums ar iepriekšējo krīzi

Lai izvērtētu ES rīcību Covid-19 krīzes pārvarēšanā, nepieciešams izprast gan krīzes cēloņus, gan to, kā reformas pēc iepriekšējās krīzes ietekmēja Eiropas ekonomiskās un sociālās sistēmas noturību šobrīd.

2008. gada finanšu krīzes pirmsākumi meklējami ASV, un to noteica viegla lētu kredītu pieejamība, bezatbildīga kreditēšana, kas veicināja nekustamā īpašuma burbuļa veidošanos, kā arī nepietiekama finanšu sektora uzraudzība.

“Lehman Brothers” bankas sabrukums 2008. gadā izraisīja ķēdes reakciju un paniku finanšu tirgos, kas noveda pie pilnīgas kreditēšanas apstāšanās. ASV

⁸ Latvijas Stabilitātes programma 2021.–2024. gadam, Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2021. gada aprīlis.

⁹ European Economic Forecast. Spring 2021, Brussels, May, 2021.

finanšu sektora sabrukums ievada valsti un pēc tam arī visu pasaules ekonomiku dziļā recesijā.

Globālās finanšu sistēmas ciešā savstarpējā sasaiste bija viens no galvenajiem krīzes ātrās izplatības iemesliem. Piemēram, Eiropas bankas, kas arī bija dziļi iesaistītas augsta riska hipotekārās kredītēšanas operācijās ASV, piedzīvoja tikpat smagus zaudējumus kā daudzas amerikāņu bankas un bija galvenais kanāls krīzes pārnesšanā uz Eiropu. Bankas abās Atlantijas okeāna pusēs izmantoja līdzīgus biznesa modeļus un piedzīvoja līdzīgas finansiālās problēmas, ko raksturoja nepietiekama kapitalizācija un likviditāte.

Finanšu krīzei sekoja valsts parāda krīze, kad vairākas eirozonas valstis – Grieķija, Portugāle, Īrija, Kipra un Spānija – bija spiestas meklēt starptautisko aizdevēju – citu eirozonas valstu, Starptautiskā Valūtas fonda un Eiropas Centrālās bankas – palīdzību.

Grieķijas un Portugāles valsts parāda ilgtspējas problēmas bija lielā mērā saistītas ar pirmskrīzes periodā īstenoto nelīdzsvaroto fiskālo politiku. Turpretī Īrijas un Kipras krīzes cēlonis bija valsts finanšu sektora problēmas. Problemātisko banku rekapitalizācijas un restrukturizācijas izmaksas gūlās uz valsts pleciem, tādējādi ļoti būtiski palielinot valsts budžeta deficītu un parādu. Spānijā minētās problēmas bija mazāk izteiktas, bet kombinējās ar nekustamā īpašuma burbuli.

4. Krīžu salīdzinājums Latvijā

Latvijā iepriekšējo krīzi izraisīja ārvalstu kredītu stimulēta ekonomikas pārkaršana. Globālās finanšu krīzes dēļ apstājās finanšu plūsmas, plīsa nekustamā īpašuma burbulis, un Latvijas ekonomika piedzīvoja “smago piezemēšanos”. “Parerex” bankas problēmas un sekojošā nacionalizācija 2008. gada nogalē prasīja milzīgus budžeta līdzekļus, un Latvija bija spiesta vērsties pēc ES un Starptautiskā Valūtas fonda aizdevuma. Papildu problēmas radīja spekulatīvie uzbrukumi latam. 2009. gadā Latvijas iekšzemes kopprodukts kritās par vairāk nekā 14%, bet budžeta deficīts pat pēc apjomīgiem konsolidācijas pasākumiem sasniedza gandrīz 10% no IKP.¹⁰

Pašreizējais krīzes scenārijs būtiski atšķiras no 2008. gada krīzes. Latvija Covid-19 krīzi sagaidīja eirozonas sastāvā un ar spēcīgiem ekonomikas pamatiem – sabalansētu ekonomisko izaugsmi, zemu budžeta deficītu un zemu tekošā konta deficītu.

Finansējuma pieejamība Latvijai kā eirozonas dalībvalstij ir izteikti labvēlīgāka nekā iepriekšējās krīzes laikā. Budžeta deficītu ir iespējams finansēt ar ļoti

¹⁰ Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: www.csb.gov.lv

zemām procentu likmēm. Tādējādi, neraugoties uz būtisku ekonomiskās aktivitātes kritumu, spiediens uz Latvijas ekonomiku šobrīd ir daudz mazāks nekā 2008. gada krīzes laikā.

To labi ilustrē valdības izdevumu salīdzinājums abu krīžu laikā. 2008. gada beigās kļuva skaidrs, ka valsts virzās pretī vēl nebijušai krīzei. Pēc "Parex" bankas nacionalizācijas Latvija zaudēja pieeju finanšu tirgiem ar visām no tā izrietošajām sekām. Valsts budžeta deficītu bija iespējams finansēt tikai ar starptautisko aizdevēju palīdzību to noteiktajā apjomā.

Šajā krīzē situācija ir atšķirīga. 2020. gadā IKP kritums bija pietiekami nopietns, tomēr, pateicoties stabilam valsts finanšu stāvoklim, valsts joprojām spēj sekmīgi pildīt gan savas sociālās funkcijas, gan sildīt ekonomiku.

5. Eiropas Savienības reakcija uz globālo finanšu un ekonomisko krīzi

Viens no galvenajiem secinājumiem no globālās finanšu un ekonomiskās krīzes bija tāds, ka Eiropas Savienības institucionālā arhitektūra nav piemērota šāda veida krīžu novēršanai un pārvarēšanai. Krīze atklāja arī būtiskas problēmas un neilgtspējīgas tendences daudzu Eiropas Savienības dalībvalstu ekonomiskajās un fiskālajās politikās. Vienlaikus tā parādīja, cik lielā mērā savstarpēji atkarīgas ir Eiropas Savienības un it īpaši eirozonas valstu ekonomikas.

2008. gada krīze izraisīja būtiskas izmaiņas Eiropas ekonomikas pārvaldībā: tika būtiski nostiprināta ekonomiskās politikas koordinēšana, ieviešot Eiropas Semestri, tika stiprināta fiskālā disciplīna un uzraudzība, tika ieviestas jaunas procedūras makroekonomiskās nelīdzsvarotības novēršanai un pastiprināta finanšu nozares uzraudzība Eiropas Savienības līmenī.

Kā nozīmīgāko strukturālo reformu Eiropas Savienības līmenī var minēt 2011. gadā iedibināto Eiropas Semestri. Tā bija Eiropas Savienības atbilde uz finanšu un ekonomiskās krīzes laikā atklātajiem ekonomiskās pārvaldības trūkumiem.

Eiropas Semestra uzdevums ir stiprināt Eiropas fiskālo un makroekonomisko pārvaldību:

- nodrošināt ES dalībvalstu finanšu stabilitāti;
- novērst pārmērīgas makroekonomiskās nesabalansētības veidošanos ES dalībvalstīs;
- atbalstīt strukturālās reformas ekonomikas noturībai un izaugsmei;
- veicināt investīcijas.

Valsts parāda krīzes parādīja, ka ES un jo īpaši eirozonai ir nepieciešams ieviest ārkārtas atbalsta mehānismu, lai palīdzētu valstīm, kas sastopas ar lieliem

ekonomiskiem triecieniem. 2012. gadā tika izveidots pastāvīgs Eiropas Stabilitātes mehānisms ar mērķi nodrošināt finanšu palīdzības programmas grūtībās nonākušām eirozonas valstīm.

Tika veiktas arī citas finanšu sektora uzraudzības stiprināšanas reformas. Sākoties finanšu krīzei, 2008. gadā Eiropas Savienībā bija 27 finanšu sektora regulatori, kuru darbība, piemēram, banku glābšanas jomā, lielā mērā balstījās uz nacionālo likumdošanu. Pastāvēja minimāli koordinācijas mehānismi, bet, kā parādīja krīze, tie bija nepietiekami. Tikai viens piemērs – pirms krīzes Eiropā nebija neviena instrumenta, kas ļautu efektīvi rīkoties lielu, transnacionālu banku kraha gadījumā.

Pēc krīzes tika reformēta Eiropas Savienības finanšu sektora uzraudzība un uzlabota koordinācija starp ES un nacionālajām uzraudzības institūcijām. Abi uzraudzības līmeņi savstarpēji viens otru papildina.

2011. gadā tika izveidotas trīs Eiropas uzraudzības institūcijas: Eiropas Banku aģentūra, Eiropas Vērtspapīru un tirgu iestāde un Eiropas Apdrošināšanas un fondēto pensiju iestāde.

Šobrīd visas nacionālās uzraudzības iestādes ir pārstāvētas Eiropas uzraudzības institūcijās. To uzdevums ir strādāt pie vienota finanšu regulējuma Eiropā, risināt pārrobežu problēmas un laikus novērst sistēmisku risku veidošanos.

2014. gadā darbu sāka eirozonas banku Vienotais uzraudzības mehānisms, kurš tiešā veidā veic eirozonas dalībvalstu lielāko banku uzraudzību.

Iepriekšējās krīzes laikā finanšu tirgu uzticību eirozonas valstīm mazināja fakts, ka Eiropas Centrālā banka nepildīja klasiska pēdējās instances aizdevēja funkcijas. Tas lielā mērā tika atrisināts, 2012. gadā ieviešot tiešos monetāros darījumus (*outright monetary transactions*). Tā bija Eiropas Centrālās bankas apņemšanās vajadzības gadījumā eirozonas valstu vērtspapīrus otrreizējos tirgos iegādāties neierobežotā daudzumā. Kad toreizējais Eiropas Centrālās bankas prezidents Mario Draghi teica savu slaveno “par katru cenu” (“*whatever it takes*”), viņš runāja tieši par šo apņemšanos. Lai arī tiešie monetārie darījumi līdz šim nav praksē izmantoti, pats to pastāvēšanas fakts strauji samazināja finansiālo nestabilitāti.

Visu iepriekš minēto un vēl citu īstenoto pasākumu dēļ Eiropas Savienība Covid-19 krīzi sagaidīja krietni labākās starta pozīcijās. ES dalībvalstīs nav finansiālās nestabilitātes, un tās var koncentrēties uz ekonomikas atbalsta pasākumiem. Nav būtisku problēmu finanšu sektorā, un var koncentrēties uz to, kā turpināt nodrošināt banku finansējumu reālajai ekonomikai.

6. Eiropas Savienības atbilde uz Covid-19 krīzi

Jau sākoties pandēmijai, kļuva skaidrs, ka Eiropas Savienībai ir nepieciešama vienota, solidaritātē balstīta atbilde uz šo krīzi. Tam bija vismaz trīs iemesli.

- Pirmkārt, krīzes pamatā ir simetrisks ārējais šoks, bet dalībvalstu spēja reaģēt uz to ir atšķirīga. Mazāk izturīgas valstis krīze ir skārusi smagāk.
- Otrkārt, Eiropas Savienības dalībvalstis vieno ne tikai kopējas vērtības. Tās vieno arī kopējais tirgus bez robežām, tāpēc Eiropas valstu ekonomikas ir savstarpēji cieši saistītas.
- Treškārt, šī krīze ir vēl viens papildu izaicinājums jau esošajiem izaicinājumiem – klimata pārmaiņas, ekonomikas zaļā un digitālā transformācija, sabiedrības novecošana un sociālā nevienlīdzība. Visus šos izaicinājumus ir iespējams efektīvāk risināt, liekot kopā visu dalībvalstu ekonomisko, finansiālo un intelektuālo potenciālu.

Kopumā ES atbilde uz Covid-19 krīzi bija ātra un izlēmīga. Tika padarīti elastīgāki fiskālās uzraudzības noteikumi, aktivizējot Stabilitātes un izaugsmes pakta vispārējā izņēmuma klauzulu (*general escape clause*), un tika ieviests krietni elastīgāks valsts atbalsta pagaidu ietvars. Tika palielināta elastība ES struktūrālo un kohēzijas fondu izmantošanai, tostarp atļauts 100% ES līdzfinansējums, tādējādi ļaujot novirzīt līdz 37 miljardiem eiro CRII¹¹ un CRII+ instrumentu ietvaros steidzamām krīzes pārvarēšanas vajadzībām¹². Eiropas Savienības institūcijas un dalībvalstis vienojās par vēl nebijuša apjoma ekonomikas stimulēšanas pakešu pieņemšanu. Vienlaikus Eiropas Centrālā banka veica atbalsta pasākumus monetārās politikas jomā, kas ļāva nomierināt finanšu tirgus un radīt labvēlīgus apstākļus ekonomikas atbalsta pasākumu finansēšanai. Ar Eiropas Savienības palīdzību daudzas dalībvalstis veica aktīvus darba tirgus atbalsta pasākumus, īstenojot īstermiņa nodarbinātības atbalsta shēmas, kas novērsa strauju bezdarba pieaugumu. Uzņēmumiem tika nodrošināts likviditātes atbalsts, kā arī sniegts atbalsts, piešķirot algu subsīdijas un atļaujot kredītmaksājumu un nodokļu maksājumu atlikšanu uz vēlāku laiku.

Kopumā 2020. gadā dalībvalstu veiktie fiskālā atbalsta pasākumi tiek vērtēti aptuveni 8% apmērā no ES IKP – no tiem dalībvalstu pieņemtie papildu atbalsta pasākumi aptuveni 4% apmērā no IKP un jau tā vērienīgie automātiskās stabilizācijas pasākumi arī aptuveni 4% apmērā no IKP. Dalībvalstu pieņemtie papildu atbalsta pasākumi bija saistīti lielākoties ar tiešiem budžeta

¹¹ Coronavirus Response Investment Initiative.

¹² On the use of the COVID-19 specific indicators: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/CORONA-VIRUS-DASHBOARD-COHESION-POLICY-RESPONSE/4e2z-pw8r/#4.1-on-the-use-of-the-covid-19-specific-indicators->

izdevumiem – 3,3% apmērā no IKP. No tiem aptuveni 0,6% no IKP bija saistīti ar neatliekamiem veselības jomas atbalsta pasākumiem. Pārējie 2,7% no IKP tiešie budžeta izdevumi bija saistīti ar ienākumu zuduma kompensācijām atsevišķos sektoros, kā arī īslaicīgās nodarbinātības un citām atbalsta shēmām. Papildus par 0,4% no IKP tika piešķirti nodokļu atvieglojumi. Vienlaikus dalībvalstis īstenoja arī likviditātes atbalsta pasākumus aptuveni 19% apmērā no IKP, galvenokārt – valsts garantiju formā.

Īstenotie vērienīgie ekonomikas atbalsta pasākumi ļāva 2020. gadā prognozēto ekonomikas kritumu amortizēt par apmēram 4,5 procentpunktiem.¹³

Tā kā Covid-19 krīze pēc būtības ir sanitārā krīze, Eiropas Savienības atbildes uz krīzi tika organizēta četros pasākumu blokos:

- atbalsts ES dalībvalstu veselības aprūpes sistēmām;
- atbalsts pētījumiem un drošu vakcīnu izstrādei;
- pārrobežu personu un kravu kustības koordinācija;
- atbalsts krīzes ekonomisko seku pārvarēšanai.

7. Atbalsts veselības aprūpes sistēmām

Covid-19 pandēmija parādīja, ka ne visu dalībvalstu nacionālā līmeņa gatavība un reaģēšanas spējas ir pietiekamas. Kā piemēri tam bija pandēmijas sākumposmā nepietiekamie medicīnas aprīkojuma, piemēram, aizsargmasku, krājumi, nepietiekama slimnīcu intensīvās aprūpes gultasvietu kapacitāte, testu trūkums, zema kontaktu izsekošanas spēja utt. Vienlaikus koordinētu atbildes pasākumu īstenošanu šobrīd apgrūtina tas, ka Eiropas Savienības kompetence veselības aprūpes jomā ir ierobežota un galvenā atbildība par veselības aprūpes sistēmu organizāciju un finansēšanu gulstas uz dalībvalstīm.

Neraugoties uz ierobežotajām pilnvarām, Eiropas Komisija kopš pandēmijas sākuma ir veikusi daudz koordinācijas pasākumu. Lai palielinātu kritisko medicīnisko ierīču pieejamību, kopš 2020. gada sākuma Eiropas Komisija ir veikusi kopīgas medicīnas iepirkuma procedūras, kas ļauj dalībvalstīm centralizētā iepirkumā saņemt medikamentus, aizsarglīdzekļus un medicīnisko aprīkojumu. Vienlaikus Eiropas Komisija koordinē pārrobežu ceļojumu ierobežojumus, cīņu pret dezinformāciju, kā arī pasākumus, kas vērsti uz kontaktu izsekošanas un genoma sekvencēšanas kapacitātes stiprināšanu. Genoma sekvencēšana ir īpaši svarīga risku, ko rada jauni vīrusa varianti, mazināšanā.

¹³ Commission Communication. One year since the outbreak of COVID-19: fiscal policy response. Brussels, March, 2021.

Attiecībā uz pētījumiem drošas vakcīnas izstrādē kopš 2020. gada sākuma Eiropas Komisija ir aktīvi atbalstījusi pētniecību un inovācijas, koordinējot darbu Eiropas un arī pasaules mērogā Covid-19 vakcīnu izstrādē.

Lai nodrošinātu finansējumu nepieciešamo veselības pasākumu īstenošanā visā pasaulē, Eiropas Komisija bija viena no Koronavīrusa globālās reaģēšanas (*Coronavirus global response*) iniciatīvas ierosinātājām. Šīs iniciatīvas ietvaros līdz šim ir piesaistīti 15,9 miljardi eiro, no kuriem 11,9 miljardus eiro ir nodrošinājuši Eiropas Savienība (ES dalībvalstis, Eiropas Komisija un Eiropas Investīciju banka).¹⁴

Eiropas Komisija iepriekšēju pirkuma līgumu (*advance purchase agreements*) veidā ir nodrošinājuši sešu daudzsološāko vakcīnu iepirkumu, ieskaitot vakcīnas no uzņēmumiem *BioNTech-Pfizer*, *Moderna*, *AstraZeneca*, *Sanofi-GSK*, *Janssen Pharmaceutica NV* un *CureVac*. Kopumā ES saviem iedzīvotājiem un kaimiņvalstīm ir apņēmusies nodrošināt 2,6 miljardus vakcīnu devu.¹⁵

2020. gada nogalē visās Eiropas Savienības dalībvalstīs tika sākta vakcinēšanas kampaņa, kas ļaus pakāpeniski samazināt vīrusa izplatību.

Vienlaikus Eiropas Savienība sniedz konkrētu atbalstu vakcīnu pieejamībai ekonomiski mazāk attīstītās valstīs COVAX mehānisma ietvaros. Eiropas Savienība ir COVAX mehānisma lielākais finansiālais atbalstītājs, līdz šim nodrošinot finansējumu vairāk nekā 2,2 miljardu eiro apmērā.¹⁶

Eiropas Savienība veselības aprūpes nozari atbalstīs arī Ekonomikas Atveseļošanas un noturības mehānisma ietvaros. Šeit, piemēram, var minēt atbalstu slimnīcu infrastruktūras attīstībai, diagnostikas iekārtu un IT sistēmu iegādei, kā arī atbalstu medicīniskā personāla izglītībai un apmācībai. Tas īpaši attiecas uz tām valstīm, kuras iepriekšējo Eiropas Semestru ietvaros saņēma valstu specifiskās rekomendācijas veselības aprūpes jomā.

8. Turpmākie soļi Eiropas Savienības noturības stiprināšanā iespējamo nākamo sanitāro krīžu kontekstā

Pašreizējā situācija ir aktualizējusi jautājumu par Eiropas Savienības un tās dalībvalstu gatavību līdzīgām sanitārām krīzēm nākotnē. Zinātnieki uzskata, ka šādu zoonotiskas izcelsmes¹⁷ pandēmiju, kur vīruss pārnesas no dzīvnieka uz

¹⁴ The Coronavirus Global Response: https://global-response.europa.eu/index_en

¹⁵ Safe COVID-19 vaccines for Europeans: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/safe-covid-19-vaccines-europeans_en

¹⁶ Turpat.

¹⁷ COVID 2025: How the pandemic is changing our world: <https://news.uchicago.edu/story/covid-2025-how-pandemic-changing-our-world>

cilvēku, riski pieaug. Tas saistīts gan ar globālo sasilšanu, gan ar planētas iedzīvotāju skaita pieaugumu un civilizācijas izplešanos, samazinot savvaļas dzīvnieku dzīves telpu. Tādējādi pastāv risks, ka šādas pandēmijas var atkārtoties aizvien biežāk, tāpēc Eiropai jau tuvākajā nākotnē ir jābūt daudz augstākā gatavības pakāpē, lai spētu sekmīgi uz tām reaģēt.

Pandēmija parādīja, ka no sistēmiskā viedokļa ir nepieciešams daudz spēcīgāks koordinācijas mehānisms Eiropas Savienības līmenī, tāpēc 2020. gada novembrī Eiropas Komisija nāca klajā ar Eiropas Veselības savienības iniciatīvu.¹⁸ Iniciatīva paredz, piemēram, jau esošo aģentūru – Eiropas Slimību profilakses centra un Eiropas Zāļu aģentūras – stiprināšanu. Vienlaikus tā paredz stiprināt medicīnisko preparātu, aprīkojuma un iekārtu piegāžu koordināciju starp dalībvalstīm.

Priekšlikumu mērķis ir uzlabot Eiropas epidemioloģiskās uzraudzības, riska novērtēšanas, savlaicīgas brīdināšanas un reaģēšanas kapacitāti. Tas ļaus labāk aizsargāt eiropiešus pret iespējamām sanitārajām krīzēm nākotnē, vienlaikus respektējot dalībvalstu kompetenci veselības aizsardzības jomā. Tāpat tiek iezīmēti galvenie topošās Eiropas Veselības ārkārtējo situāciju reaģēšanas iestādes elementi (*Health Emergency Response Authority*). Šī iestāde būs atbildīga par to, lai uzlabotu Eiropas Savienības līmeņa reaģēšanas spēju uz veselības apdraudējumiem, nodrošinot ātru nepieciešamo pasākumu koordināciju ārkārtējā situācijā veselības jomā.

9. Eiropas Savienības reakcija transporta jomā

Pandēmijas sākumā, lai ierobežotu vīrusa izplatību, daudzu ES dalībvalstu pirmā reakcija bija slēgt savas iekšējās robežas ārvalstu pilsoņiem, kā arī apturēt starpvalstu avio un dzelzceļa satiksmi. Lai normalizētu situāciju, Eiropas Komisija sāka darbu pie dalībvalstu ieviesto ceļošanas ierobežojumu koordinēšanas un brīvas preču aprites atjaunošanas. Tika izveidota “zaļo joslu” sistēma¹⁹ un “Galileo” zaļo joslu mobilā lietotne²⁰, kas ļāva kravas automobiļu vadītājiem un robežkontroles dienestiem iegūt informāciju par paredzamo gaidīšanas laiku konkrētā robežu šķērsošanas punktā.

Lai nodrošinātu koordinētu pieeju ceļošanas ierobežojumu noteikšanā, Eiropas Savienība ir pieņēmusi vienotus kritērijus, kas dalībvalstīm jāņem vērā

¹⁸ A European Health Union: A Pharmaceutical Strategy for Europe, Brussels, November, 2020.

¹⁹ Commission's Communication. On the implementation of the Green Lanes under the Guidelines for border management measures to protect health and ensure the availability of goods and essential services. Brussels, March, 2020.

²⁰ Clarity and security through border crossings: <https://galileogreenlane.eu>

pirms brīvas pārvietošanās ierobežojošu pasākumu ieviešanas, kā arī izveidojusi kopēju karti, kurā norādīti Covid-19 riska līmeņi visos Eiropas reģionos. Tādējādi tiek nodrošinātas vadlīnijas, lai atrastu līdzsvaru starp Eiropas Savienības pilsoņu tiesībām uz brīvu pārvietošanos un veselības aizsardzības apsvērumbalstītiem ierobežojumiem.

Pašlaik Eiropas Savienība strādā arī pie digitālā zaļā sertifikāta ieviešanas.²¹ Šāds sertifikāts ietvertu trīs dažādus Covid-19 sertifikātu veidus, proti, vakcinācijas sertifikātu, testēšanas sertifikātu un pārslimošanas sertifikātu, un tā mērķis ir atvieglot drošu un brīvu personu pārvietošanos pandēmijas laikā.

10. Atbalsts dalībvalstīm pandēmijas ekonomisko seku pārvarēšanai

Eiropas Savienības institūcijas un dalībvalstis ļoti īsā laikā ir vienojušās par apjomīgu ekonomiskā atbalsta pasākumu kopumu. Krīzes pārvarēšanas stratēģijas pamatā ir mērķis pēc iespējas saglabāt Eiropas ekonomikas kapacitāti. Krīzes periodā svarīgākais ir atbalstīt uzņēmumus un saglabāt darba vietas, kas ir nepieciešamais nosacījums Eiropas ekonomikas kapacitātes saglabāšanā, nodrošinot ātru ekonomikas atlabšanu pēc pandēmijas.

2020. gada aprīlī tika panākta vienošanās par atbalsta paketi 540 miljardu eiro apmērā darba ņēmējiem un darba vietu saglabāšanai, uzņēmumiem un dalībvalstīm.²² Tika izveidoti trīs drošības tīkli:

- pagaidu atbalsta mehānisms bezdarba riska mazināšanai (SURE), lai sniegtu nepieciešamo palīdzību darba ņēmējiem un saglabātu darba vietas. Šis 100 miljardu eiro lielais mehānisms paredz aizdevumus dalībvalstīm ar īpaši izdevīgiem nosacījumiem, lai segtu daļu no īstermiņa nodarbinātības shēmu izmaksām;
- 200 miljardu eiro lielais Eiropas Investīciju bankas izveidotais Paneiropas garantiju fonds, kas piedāvā aizdevumus ES uzņēmumiem, īpaši fokusējoties uz maziem un vidējiem uzņēmumiem;
- Eiropas Stabilitātes mehānisma izveidotā pandēmijas krīzes atbalsta programma. Nepieciešamības gadījumā tā var nodrošināt aizdevumus visām eirozonas valstīm līdz 2% no to IKP. Kopējā pieejamā summa ir 240 miljardi eiro.

Minētā pakete koncentrējās uz ekonomikas atbalstu īstermiņā. Domājot par ekonomikas tālāko attīstību, 2020. gada jūlijā tika panākta vienošanās par

²¹ Commission's Communication. A common path to safe and sustained re-opening, Brussels, March, 2021.

²² Report on the comprehensive economic policy response to the COVID-19 pandemic, Eurogroup press release, April, 2020.

pandēmijas seku pārvarēšanai pielāgotu ES daudzgadu budžetu 2021.–2027. gadam un par Eiropas atveseļošanas plānu – *NextGenerationEU*.²³ No finansiālā viedokļa tā ir vēsturiski apjomīgākā Eiropas Savienības līmeņa stimula pakete – 1,82 triljoni eiro.²⁴ Turklāt Eiropas ekonomikas atjaunošanas plāns – 750 miljardi eiro – tiks finansēts, kopīgi aizņemoties līdzekļus finanšu tirgos. Šāda pieeja Eiropas Savienības līmenī tiek īstenota pirmo reizi.

Jāpiemin arī REACT-EU programma 47,5 miljardu eiro apmērā. Šī programma balstās uz iepriekšējā daudzgadu budžeta ES fondu juridiskās bāzes, lai nodrošinātu atbalsta nepārtrauktību, līdz nākamais daudzgadu budžets un ekonomikas atjaunošanas plāns kļūs pilnībā operacionāls. Tās mērķis ir sniegt atbalstu krīzes seku novēršanai visvairāk cietušajos sektoros/nozarēs, sniegt atbalstu darba ņēmējiem un darba vietu saglabāšanai. REACT-EU dalībvalstīm piešķir maksimālu elastību līdzekļu programmēšanā starp dažādiem fondiem, 100% ES līdzfinansējumu un retroaktīvu izmaksu attiecināmību no 2020. gada februāra.

Svarīgs ir arī Eiropas Centrālās bankas monetārās politikas atbalsts. ECB īstenotā Pandēmijas ārkārtas iepirkuma programma 1,85 triljonu eiro apmērā palīdz nodrošināt labvēlīgus finansējuma nosacījumus eirozonas dalībvalstīm.²⁵

NextGenerationEU ietvaros lielākais finanšu instruments būs Atveseļošanas un noturības mehānisms (RRF) – 672,5 miljardi eiro. No tiem 312,5 miljardi eiro būs pieejami grantu formā, 360 miljardi eiro – aizdevumos. Tas nodrošinās finansiālu atbalstu reformām un investīcijām ar mērķi padarīt Eiropas Savienības dalībvalstu ekonomikas noturīgākas un labāk sagatavotas nākotnei.

Šie līdzekļi ir paredzēti gan krīzes ekonomisko un sociālo seku pārvarēšanai, gan Eiropas ekonomikas zaļo un digitālo transformāciju atbalstam.

No Atveseļošanas un noturības mehānisma finansējuma 37% tiks novirzīti cīņai ar klimata pārmaiņām un ES dalībvalstu virzībai uz klimata neitralitāti, 20% ir paredzēti ekonomikas digitālās transformācijas mērķiem.

Eiropas Semestra ietvaros Eiropas Komisija ik gadu valstu ziņojumos izvērtē katras dalībvalsts strukturālās problēmas un sniedz rekomendācijas to novēršanai. Šo rekomendāciju ieviešanai ir jābūt būtiskai dalībvalstu Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna sastāvdaļai. Tādējādi dalībvalstīm tiek nodrošināts arī finansiāls stimuls veikt nepieciešamās strukturālās reformas ekonomikas noturības stiprināšanai.

²³ Negotiation process of the 2021-2027 long-term EU budget & NextGenerationEU: https://ec.europa.eu/info/strategy/eu-budget/long-term-eu-budget/2021-2027/negotiations_en

²⁴ ES daudzgadu budžeta 2021.–2027. gadam un *NextGenerationEU* summas ir norādītas 2018. gada ceļnās, ja nav norādīts citādi.

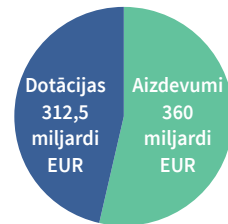
²⁵ Pandemic emergency purchase programme (PEPP): <https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/pepp/html/index.en.html>

3. attēls. Atveseļošanas un noturības mehānisms

Atveseļošanas un noturības mehānisms (RRF) ir lielākais finanšu instruments Eiropas atveseļošanas plāna (*NextGenerationEU*) ietvaros.

→ *Finansiālais atbalsts ar šā instrumenta palīdzību turpināsies līdz 2026. gadam.*

Efektīva Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna īstenošana ES tautsaimniecībai var nodrošināt **papildu 2% IKP pieaugumu līdz 2024. gadam** un radīt aptuveni 2 miljonus darba vietu.

Kopējais pieejamais finansējums – 672,5 miljardi EUR

11. Eiropas pagaidu atbalsta instrumentu bezdarba risku mazināšanai

2020. gada aprīlī tika panākta vienošanās par Eiropas pagaidu atbalsta instrumentu bezdarba risku mazināšanai (SURE – *Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency*), kas dalībvalstīm sniedz atbalstu darba vietu un strādājošo ienākumu saglabāšanā. Kopējais SURE finansējums Latvijai būs 305 miljoni eiro dikstāves pabalstu finansēšanai, no kuriem 192 miljoni eiro jau ir saņemti.²⁶

Tomēr SURE instruments ir svarīgs arī no cita aspekta. Tas ir pirmais instruments, kura finansēšanai Eiropas Komisija veic aizņēmumus finanšu tirgos. 2021. gada janvārī Eiropas Komisija jau ceturto reizi izsolīja SURE obligācijas, šoreiz 14 miljardu eiro apmērā. Investoru vidū bija vērojams liels pieprasījums pēc šīm obligācijām, kas kārtējo reizi ļāva saņemt ļoti labas cenas nosacījumus. Piemēram, 7 gadu obligācijas cena bija negatīva ar likmi mīnus 0,497%. Savukārt 30 gadu obligāciju cena bija 0,134%, kas arī ir lielisks rezultāts šāda termiņa obligācijām.²⁷

Šādi izsoles rezultāti ir laba ziņa Eiropas Savienībai kā obligāciju emitentam. Tie dod pamatu uzskatīt, ka būs iespējams ne tikai sekmīgi pabeigt SURE obligāciju emisiju, bet arī tikpat veiksmīgi sākt krietni apjomīgāko *NextGenerationEU* aizņēmumu programmu.

2021. gada martā Eiropas Komisija publicēja pirmo SURE novērtējuma ziņojumu, kurā konstatēts, ka šā instrumenta atbalstu izmantojuši 25–30 miljoni strādājošo un 1,5–2,5 miljoni uzņēmumu 18 ES dalībvalstīs, kuras piedalās SURE

²⁶ SURE: Commission proposes additional €3.7 billion to six Member States to protect jobs and incomes, Press release, Marzh, 2021.

²⁷ European Commission successfully places first EU SURE bond in 2021: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_209

shēmā. Pateicoties augstajam kredītreitingam, SURE ļauj dalībvalstīm ieeekonomēt 5,8 miljardus eiro procentu maksājumos, kurus tām būtu nācies maksāt, izmantojot tradicionālos valsts parāda instrumentus.²⁸

Domājot par pēckrīzes periodu, 2021. gada martā Eiropas Komisija nāca klajā ar Rekomendāciju efektīviem aktīviem pasākumiem nodarbinātības jomā pēc Covid-19 krīzes (EASE).²⁹ Rekomendācijā dalībvalstīm ieteikts strādāt pie nodarbinātības politikas risinājumiem, kas ietvertu gan pagaidu, gan ilgtermiņa nodarbinātības pasākumus, reaģējot uz izaicinājumiem, kurus darba tirgū izraisījusi Covid-19 pandēmija. Šādām politikas paketēm jānodrošina atbilde uz iespējamu darbaspēka trūkumu noteiktās specialitātēs ekonomikas atlabšanas fāzē, vienlaikus atbalstot darba ņēmēju iespējas veiksmīgi pieskaņoties jaunajām darba tirgus prasībām, kuras izvirza ekonomikas zaļā un digitālā transformācija.

12. Latvijai pieejamais finansējums un tā izmantošanas iespējas ekonomiskās attīstības veicināšanai pēckrīzes periodā

No Eiropas Savienības daudzgadu budžeta 2021.–2027. gadam un Eiropas atveseļošanas plāna (*NextGenerationEU*) Latvija saņems kopumā 10,5 miljardus eiro³⁰ grantos, un vēl indikatīvi 2,5 miljardi eiro būs pieejami aizdevumu formā. Tas veido aptuveni trešdaļu no valsts ikgadējā IKP, kas ierindo Latviju starp lielākajiem ieguvējiem no Eiropas ekonomikas atveseļošanas paketes.

4. attēls. Finansiālās iespējas Latvijai

Daudzgadu finanšu ietvars 2021–2027	8 miljardi EUR
Eiropas atveseļošanas plāns (<i>NextGenerationEU</i>)	2,5 miljardi EUR
Kopējais pieejamā finansējuma apjoms	13 miljardi EUR
• dotācijas	10,5 miljardi EUR
• aizdevumi	2,5 miljardi EUR

²⁸ Commission Report. SURE: Taking Stock After Six Months. Brussels, Marzh, 2021.

²⁹ Commission Recommendation on an effective active support to employment following the COVID-19 crisis (EASE). Brussels, March, 2021.

³⁰ Kopējais pieejamais 10,5 miljardu eiro grantu finansējums ietver Kohēzijas politikas fondus, Atveseļošanas un noturības mehānismu, Taisnīgas pārkārtošanās fondu, React-EU un Kopējās lauksaimniecības politikas maksājumus. Minētās summas ir faktiskajās cenās.

No Eiropas Savienības daudzgadu budžeta, neskaitot *NextGenerationEU*, Latvija tuvākajos septiņos gados saņems vairāk nekā 8 miljardus eiro. Tas ietver piešķirumus no strukturālajiem un kohēzijas fondiem, kopējās lauksaimniecības politikas un Taisnīgas pārkārtošanās fonda finansējumu. Jāatzīmē, ka Latvijai ir trešā augstākā atbalsta intensitāte starp Eiropas Savienības dalībvalstīm.

No *NextGenerationEU*, galvenokārt Atveseļošanas un noturības mehānisma ietvaros, grantu veidā Latvijai būs pieejami ap 2,5 miljardi eiro.³¹

13. Atveseļošanas un noturības mehānisma plāns

Pēckrīzes periodā ātra ekonomikas atkopšanās procesa nodrošināšanā būtisks būs atbalsts kopējā pieprasījuma stimulēšanai, kur liela nozīme krīzes ilgtermiņa seku pārvarēšanā būs tieši investīcijām.

Kā redzams no minēto pasākumu atspoguļojuma, Eiropas Savienības līmenī šādām investīcijām ir radīta pietiekami spēcīga bāze. Tomēr sekmīgai un efektīvai pieejamās Eiropas Savienības finansējuma izmantošanai būs jāizstrādā kvalitatīvs Atveseļošanas un noturības mehānisma plāns, kurā būs jāparedz investīcijas un reformas ekonomikas zaļajai un digitālajai transformācijai, ekonomikas noturības stiprināšanai un iekļaujošas izaugsmes nodrošināšanai.

Šīm investīcijām un reformām jābūt balstītām gan valsts plānošanas dokumentos noteiktajās prioritātēs (Nacionālais attīstības plāns, nozaru plānošanas dokumenti), gan Eiropas Komisijas 2019. un 2020. gada ziņojumos par Latvijas ekonomiku noteiktajās valsts specifiskajās rekomendācijās.

Svarīgi atzīmēt tieši ar ekonomikas zaļo un digitālo transformāciju saistīto investīciju un reformu nozīmi, jo Atveseļošanas un noturības mehānisma mērķis nav atjaunot ekonomiku pirmskrīzes stāvokli, bet gan nodrošināt Eiropas Zaļā kursa ietvaros definēto ekonomikas konkurētspējīgo ilgtspēju (*competitive sustainability*).

14. Zaļā transformācija

Latvija šobrīd ir starp ES līderēm attiecībā uz atjaunojamās enerģijas īpatsvaru kopējā enerģijas patēriņā. 2019. gadā atjaunojamās enerģijas īpatsvars Latvijā sasniedza 41%, kas Latvijai ierindo trešajā vietā starp ES dalībvalstīm. ES

³¹ Atveseļošanas un noturības mehānisma ietvaros Latvijai būs pieejami līdz 2,02 miljardiem eiro, no kuriem 1,65 miljardi jeb 70% ir jau garantētā daļa. Pārējie 30% tiks sadalīti 2022. gadā, balstoties uz aktuālākajiem makroekonomiskajiem rādītājiem.

43% Latvijas iedzīvotāju vecumā no 16 līdz 74 gadiem ir digitālās pamatprasmes salīdzinājumā ar 58% ES kopumā.³⁴ Informācijas un komunikāciju tehnoloģiju speciālisti veido nelielu darbaspēka daļu, tikai 1,7% salīdzinājumā ar vidēji 3,9% Eiropas Savienībā. Ieguldījumi iedzīvotāju digitālajās prasmēs ļautu Latvijai pilnībā izmantot tās digitālās infrastruktūras piedāvātās iespējas, veicinātu digitālo risinājumu izmantošanu gan publiskajā, gan privātajā sektorā.

Ekonomikas zaļā un digitālā transformācija jau tagad būtiski ietekmē darba tirgus situāciju. Pāreja uz resursu efektīvu, digitalizētu aprites ekonomiku, kurā pieaugošu lomu spēlēs mākslīgais intelekts un robotizācija, būtiski mainīs darba tirgū pieprasīto prasmju un specialitāšu struktūru. Zaļā ekonomika rada lielas iespējas jaunu darba vietu radīšanā, tomēr vienlaikus virkne specializāciju un profesiju arvien mazāk atbilst mūsdienu darba tirgus prasībām. Tuvākajos gados nopietni resursi būs jāvelta tādiem atbalsta mehānismiem, kas nodrošinātu savlaicīgu darbaspēka pārkvalifikāciju atbilstoši jaunajām darba tirgus prasībām.

16. Iekļaujoša izaugsme

Svarīgs uzdevums tuvākajos gados būs nodrošināt iekļaujošu ekonomikas izaugsmi. Covid-19 krīze negatīvi ietekmē sociālās nevienlīdzības situāciju ne tikai Latvijā, bet arī citviet Eiropā. Tomēr Latvijā joprojām ir viens no augstākajiem sociālās nevienlīdzības līmeņiem Eiropas Savienībā³⁵, tāpēc šie jautājumi Latvijai ir īpaši aktuāli. Nabadzības riski ir izteiktāki tieši visneaizsargātāko iedzīvotāju kategorijās – starp vecāka gadagājuma cilvēkiem un cilvēkiem ar invaliditāti. Nevienlīdzība Latvijā pastāv arī attiecībā uz veselības aprūpes pieejamību un izglītības kvalitāti, īpaši attiecībā uz mazākām lauku skolām. Turklāt ir lielas reģionālās atšķirības ienākumu līmenī, un nabadzīgāko reģionu iedzīvotāju ienākumu līmenis ir tikai aptuveni puse no ienākumu līmeņa Rīgā.

Lai nodrošinātu iekļaujošu izaugsmi, pēckrīzes periodā būs jāturpina darbs pie veselības un sociālās aprūpes pieejamības uzlabošanas iedzīvotājiem, kā arī jāturpina sociālās drošības tīklu stiprināšana.

Jau pirms Covid-19, bet jo īpaši tā izraisītās krīzes ietekmē aizvien lielāka daļa izglītības, sociālo un veselības pakalpojumu tiek sniegti daļēji vai pilnībā elektroniski. Līdz ar to pieaug arī digitālās atstumtības riski. To labi ilustrē arī pašreizējās nodarbinātības iespēju atšķirības sektoros, kuros iespējams strādāt attālināti, un tā sauktajos “kontaktsektoros”. Tāpēc digitālo prasmju attīstība

³⁴ Eiropas Komisija. Digitālās ekonomikas un sabiedrības indekss (DESI) 2020. gadā. Latvija.

³⁵ Share of renewable energy in the EU up to 19.7% in 2019: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20201218-1?redirect=%2Feurostat%2Fweb%2Fenergy%2Fpublications>

sociālā riska grupās būs viens no svarīgākajiem sociālās iekļaušanas politikas uzdevumiem.

Protams, ir arī daudz citu veicamo darbu – jāturpina cīņa ar ēnu ekonomiku, jāuzlabo publisko iepirkumu kvalitāte un efektivitāte, jāveicina konkurence vietējā tirgū un investīcijas inovācijās, digitālajā un zaļajā infrastruktūrā, kā arī jāizveido reāls attīstības modelis reģioniem.

Tomēr neatkarīgi no šobrīd īstenotajiem krīzes pārvarēšanas pasākumiem un pieejamā finansējuma apjoma Latvijas ekonomikas virsmērķis joprojām ir stabila ienākumu konverģence ar ES vidējo rādītāju. Latvijas ienākumi uz vienu iedzīvotāju pēdējo piecu gadu laikā ir palielinājušies par 22%, un tā galvenais virzītājspēks bija produktivitātes pieaugums. Tomēr 2018. gadā tie bija tikai 69% no ES vidējā rādītāja³⁶, un ienākumu atšķirība ar vecajām ES dalībvalstīm joprojām ir spēcīgs emigrācijas virzītājspēks.

17. Produktivitāte

Tieši produktivitātes pieaugums spēj nodrošināt ilgtspējīgu algu un iedzīvotāju ienākumu pieaugumu. Latvijas produktivitātes pieaugums ilgākā laika posmā ir bijis diezgan ievērojams gan Eiropas Savienības, gan pasaules vēsturiskajā kontekstā. Pēdējo 20 gadu laikā tās pieaugums ir sasniedzis vidēji 4% gadā.

Salīdzinot ar tuvākajiem kaimiņiem Igauniju un Lietuvu, Latvijas produktivitātes līmenis ir par 10–15% zemāks. Salīdzinājumā ar pārējām Baltijas valstīm Latvijas rūpniecības produktivitātes pieaugums pēdējo 5 gadu laikā ir bijis visstraujākais, bet tas joprojām ir par aptuveni 20% mazāks nekā Igaunijā un Lietuvā. Tirgus pakalpojumu jomā Latvijas produktivitātes pieaugums ir pa vidu starp pārējām Baltijas valstīm.

Tomēr produktivitāte ir un paliek konverģences virzītājspēks, pieauguma tempam joprojām turoties stabili virs Eiropas vidējā līmeņa. Pēdējo 5 gadu laikā Latvijas darba ražīguma pieaugums bija vidēji 3,1% gadā, bet ES vidējais gada pieaugums tajā pašā periodā bija tikai 1,0%.³⁷

No ilgtermiņa perspektīvas raugoties, var teikt, ka Latvija ir viena no ES konverģences līderēm. Tomēr, pieaugot labklājības līmenim, ienākumu pieaugums arvien vairāk būs atkarīgs no ieguldījumiem cilvēkkapitālā un inovācijās, kur sniegums ir bijis viduvējs.

³⁶ Share of renewable energy in the EU up to 19.7% in 2019: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20201218-1?redirect=%2Feurostat%2Fweb%2Fenergy%2Fpublications>

³⁷ Turpat.

Ilgtermiņa valsts konkurētspējas nodrošināšanai ir nepieciešams būtiski kāpināt valsts un privāto pētniecībai un inovācijām paredzēto finansējumu – šobrīd 41,5% no visām publiskajām investīcijām pētniecībā un inovācijās veido Eiropas Savienības fondi. Vienlaikus nepieciešams risināt pētniecības un inovācijas sistēmas pārvaldības sadrumstalotības problēmu, kā arī veidot uz talantu piesaisti un noturēšanu vērstu politiku zinātniskajā un tehnoloģiskajā jomā.

Secinājumi

Krīzei sākoties, Eiropas Savienība un tās dalībvalstis varēja paļauties uz spēcīgu sociālo tirgus ekonomiku un stabilu finanšu sistēmu. Pandēmija ir parādījusi, ka krīzes pārvarēšanā svarīga loma ir ekonomikas noturībai. Stabils ekonomikas pamatus nodrošina atbildīga fiskālā un makroekonomiskā politika, stingra finanšu sektora uzraudzība arī ekonomiskās izaugsmes fāzē, kā arī savlaicīgas reformas un investīcijas. Pašreizējo relatīvo Eiropas ekonomikas stabilitāti lielā mērā ir nodrošinājušas pēc globālās finanšu un ekonomiskās krīzes veiktās ekonomiskās pārvaldības reformas. Tomēr Covid-19 krīze ir arī skaidri parādījusi, ka darbs šajā jomā nav pabeigts. Izejot no šīs krīzes un gatavojoties nākamām iespējamām līdzīgām krīzēm, ir jāturpina uzlabot visu Eiropas Savienību veidojošo ekonomisko un sociālo struktūru elementu noturību un ilgtspēju.

Covid-19 krīze spilgti izgaismojusi līdz šim, iespējams, nepietiekami novērtēto sanitāro risku apdraudējumu globālajai ekonomikai un sabiedrībai kopumā. Vienkāršais fakts, ka “mikrobi nepazīst robežas”, šobrīd liek gan pārskatīt veselības un sociālās aprūpes sistēmu nozīmi, gan meklēt veidus, kā šo sistēmu noturību stiprināt nākotnē.

Ar krīzes pārvarēšanu saistītos finanšu atbalsta mehānismus ir jāuztver arī kā unikālu iespēju veikt apsteidzošas reformas dažādās jomās. Šīs reformas ir nepieciešams priekšnosacījums, lai Eiropas Savienība un arī Latvija veiksmīgi spētu iekļauties pasaulē notiekošajos zaļās un digitālās transformācijas procesos, kuri noteiks 21. gadsimta politisko, ekonomisko un sociālo modeli.